

Струва ми се, че съдбата, която никога не е била много великодушна към Райчев, се оказа особено несправедлива към него през последните дни на живота му — в онзи момент на духовна зрялост и обществено разведряване, когато повече от всеки друг път семафорът на творчеството му изглеждаше вдигнат веднъж за винаги.

По времето, за което говоря, вестник „Литературен фронт“ поддържаше една рубрика, която носеше заглавие „Бъдещи книги“ и целеше да запознае читателя с творческите планове на нашите писатели. Понеже работех в редакцията, случи се така, че на мене беше възложено да намеря Райчев и да го помоля за изказване в тази рубрика. И това не беше трудно: аз се възползвах от писателската конференция, срещнах го през една от почивките и без никакви усилия успях да го съглася. Няколко дни по-късно исканата информационна статия беше получена и намери място още в следващия брой. Препрочитам сега тази малка статия, минала някога през мене, и с изненада долавям в нея много по-ясно от някога присъствието на един познат човек. И тук, верен на себе си, Райчев започва със самобичуване. „Не бих преувеличил, ако кажа — признава той, — че аз съм може би най-разпиляният автор от моята генерация писатели. В това отношение ме надминава навярно само Антон Страшимиров“. И за да осмисля онова, което е било родено от случая (разпиляното), той обещава да събере в един том под заглавие „Вълчи кожух“ своите малки разкази, публикувани в периодичния печат, които не бяха влезли в тритомника на книгоиздателство „Хемус“. Тази книга, която беше замислена като равностетка на миналото, имаше една определена задача: да освободи писателя от един дълг и да очисти терена за по-нататъшна работа. За жалост тя остана един неосъществен проект. Съдбата се оказа неумолима: Райчев беше осъден и трябваше да замълчи, преди да доизрече своята последна дума като писател.

СЪБРАНИ СПОМЕНИ ЗА ГЕОРГИ П. СТАМАТОВ

Димо Минева

Георги П. Стаматов, роден в Русия и прекарал там първите тринадесет години на детинството си, е живял след това в България 55 години, към които се прибавят още пет години студент в Швейцария. След ученето във Военното училище, кратковременната му служба като офицер и следването му по право, от 1902 г. нататък Стаматов станал съдия и тогава по-плодовито е проявил писателския си талант. Служил е в София, Пловдив, Трън и най-продължително в Кюстендил. Служебната му кариера като член-съдия в Кюстендилския окръжен съд, извлечена от архивата на съда, е следната: от 1 август 1905 г. до 31 септември 1907 г., от 1 февруари 1908 г. до 31 януари 1911 г., от 1 март 1914 г. до 31 юли 1919 г. и от 1 октомври 1919 г. до 31 май 1921 г.

След като служил още в Министерството на финансите като юристконсулт до 8 февруари 1922 г., той се пенсионира, завърнал се в Кюстендил и там като пенсионер е живял до есента на 1927 г., когато се преселил в София. Така той е прекарал 16 години в Кюстендил, които са най-творческите през живота му.

„Кюстендил отдавна ме приюти. . . прибра нещастен скитник — бездомник с два малки багажа — ръкописи и пламенно сърце. Нищо друго“. . . „Тука написах

„Паладини“... „Малкият Содом“... „Тук се смеех и плаках... танцувах... меч-таех... писах и пих... пих и писах...“, пише той в изповедните си мисли „Рго нова domo suo.“¹

Стаматов е служил като член-съдия и е отказвал служебно повишение, за да няма по-големи задължения, които не искал и не можел да изпълнява.

Израсъл и възпитан в руска дворянска среда, служил след това като офицер и съдия, той до края на живота си запазва изисквана външност, с която внушава уважение и почит сред околните. Един съвременник го очертава: „Преди Балканската война от време на време забелязвах, че по нашата улица „Гороцветна“ (сега „В. Коларов“) се движи човек, малко по-особен от другите: възвисок, с бавен ход, облечен в дрехи с меланжов цвят и тъмна мека шапка. Носеше и бастун. Тази фигура, не знам защо, привличаше вниманието ми и този човек в моите очи не беше като другите, обикновените хора. Мислех го за чужденец. Казаха ми, че бил съдия и писател.“²

Друг съвременник го описва през 1914—1915 г.: „Едър, строен мъж, с походка на офицер, с прошарена брадичка, спретнат, чисто облечен, с блестящи ръкавели. Живееше край военния клуб в дома на една бивша прогимназиална учителка, стара мома, която се грижеше за Стаматов и за неговата дъщеря, ученичка в гимназията. Съпругата му бе го напуснала и живееше в София с Янко Сакъзов. Стаматовата дъщеря беше спретнато и хубаво момиче, което по празници и през ваканциите отиваше в София при майка си. Измъчвано от раздвоение между баща и майка, това момиче по-късно се самоуби.“

Г. Стаматов служеше като старши съдия в Окръжния съд. По това време всички по-интелигентни хора, главно чиновниците, се събираха на срещи и черпни в ресторанта на хотел „Драгоман“ (сега „Москва“). И Стаматов идваше там, но не да се храни, а да си пие бирата и конякът, които той редуваше.

Срещу новата 1915 г. ресторантът шумеше от млади чиновници, бекари, които играеха на комар.³ Стаматов не участвуваше в хазартните игри, но със знак на ръка поръча на келнера Георги да му донесе последователно 101 чаша с бира и коняк, които да изпие през цялата нощ.

Двамата Георгиевци — стопанинът и келнерът — започнаха да му поднасят ту бира, ту коняк, докато броят на изпитите чаши стигна числото сто. При сто и първата чаша Стаматов каза, че тя ще бъде за сметка на съдържателя Георги. Заплати за изпитото един златен наполеон.

Началниците на Стаматов в съда гледаха на него като на мъчно търпим чиновник, а и той ги хапеше с остротите и стрелите на езика си. Освен младите чиновници, които съставляваха неговата желана аудитория, други по-възрастни не го понасяха, затова той имаше малко другари и приятели.

Единствен негов верен приятел стана едно едро безстопанствено куче, което Стаматов наричаше „Цербер“. Стаматов се движеше с малко понакуцване, а след него на две крачки го следваше кучето. Стаматов бавно се изкачваше по височината над града „Хисарлъка“, на връщане се отбиваше в ресторанта „Драгоман“, а кучето лягаше на площада. Писателят е описал това куче в един свой разказ.³

За тоя разказ, напечатан в едно списание, той получи с пощенски запис хонорар от 40—50 лева. С тия пари той отиде в ресторанта, създаде оживление сред присъстващите, на които той прочете разказа си.

¹ Г. П. Стаматов. Съчинения. Том втори. Български писател, 1961 г. стр. 511.

² Записано от Георги Велинов, бивш адвокат и съдия, на 30 ноември 1961 г.

³ Разказът е „Чужденец“, в списание „Демократически преглед“. Год. XII, книжка първа, април 1915 г. с. 56—58. Сега в Съчинения, 1961 г. Том първи, с. 502—505.

— Дай по-скоро да пия, викна той на съдържателя, но дай и на кучето да яде, че и то е спечелило тия пари!“

Тогава дадох на кучето порция месо. Друг път му е поръчвал сготвено месо. Някои от посетителите се възмущаваха и гнусеха от кучето.

Един път видяхме Стаматов край оградата на читалището да плаче и силно да протестира. До него, на самия площад, кучето простряно риташе и жално гледаше своя покровител. Насъбраха се любопитни — безмълвни свидетели на покъртителната сцена между разплакания писател и умираещото куче. Разделяха се две сродни души — самотни и бездомни.

В този разказ, посветен на кучето, Стаматов е излял своята мъка и горчивина от несретническата си участ сред обществото, към което той не можеше да се приспособи и което не го разбираше.

Младите по-добре го разбираха, но той и тях не щадеше, заради невежеството им, с хапливи шеги и сарказми.

Най-приятна среда Стаматов намираше в дома на своя колега от съда Александър, чиято съпруга беше по-съвременна жена и затова тя беше обкръжена от поклонници, между които беше и нашият писател.

С колегите си съдии той не се разбираше. Словесно захапваше ту покурора, ту председателя на съда и другите членове-съдии, ту съдържателя на ресторанта, затова в Кюстендил Стаматов нямаше приятели и ценители.¹

Старият учител по музика Петър Казанджиев разказва за Стаматов:

„Познавам Стаматов от 1906 г. Той се хранеше у нас в къщата ни под „Хисарлъка“. У нас живееха две гимназиални учителки, Гуцева и Попова. Първата бе от Бесарабия, а втората преподаваше руски език. Говореха си по руски. Стаматов се увлече в едната, а другата пък в него, затова двете се ревнуваха. По него време Стаматов беше разделен със жена си, а дъщеря му идваше от време на време при него.

В тогавашното общество той правеше изключение със своята изисканост в държание, обноски и разговори. Служебни въпроси никога не засягаше, но много повече говореше за музика, отколкото за литература. Беше много музикален. Слушаше музиката с удоволствие. Познаваше много опери и изобщо много се интересуваше от музиката.

Чел ни е свои разкази. Когато пишеше „Паладини“, чете ми го в ръкопис и искаше да му обяснявам каквото зная за повреждането на гласа, изобщо, по кои причини гласът може да пропадне.

Беше много доблестен и откровен. Един мой близък бе дошел при него да ходатайствува да бъде смекчена присъдата на негов близък.

Като го изслуша, Стаматов му каза твърдо: — „Ако си дошел при мене само за тая работа — сбогом!“

В първите години Стаматов пиеше малко, но по-късно се пропи. Брат ми Христо Г. Казанджиев, също писател, бе използван от Стаматов да му носи под палтото си шише с вино и той от него се научи да пие.²

В посочения по-горе откъс „Pro nova domo suo“ Стаматов изповядва: „Тука (в Кюстендил, Д. М.) аз уталожих болката от законната любов.“

За една такава негова любов разправя старият музикант Георги Семерджиев: „Той разполагаше с пари, които получаваше от заплата и от наследство. Правеше ми

¹ Записано от Стефан Савов на 1 септември 1961 г.

² Записано на 21 май 1962 г.

впечатление, че той не даваше за кърпене скъсаните подметки, а захвърляше обущата си и ги заменяше с нови. Дружеше с гимназиалните учителки Гуцева и Попова, с които се хранеше у Казанджиеви. Там имаше приятна обстановка, добра кухня и разговори на руски. Тоя пансион у Казанджиеви е описан в един негов разказ.

Г. Стаматов беше лесно влюбчив. Веднъж бяха дошли в Кюстендил студенти на разходка. Един от тях, далечен Стаматов роднина, го запозна със студентката по литература Мария Александрова, която бе от Средногорието. Това бе по времето между Балканската и Европейската война. Тая студентка замина за Швейцария и там завърши френска филология. Стаматов я издържаше, като ѝ пращаше пари. Когато тя беше в София, той ѝ изпращаше букети цветя по Христо Г. Казанджиев. Щом тя дойдеше в Кюстендил, Стаматов ме повикваше да им свиря на китара. Мария Александрова завърши и се завърна, но тогава тя му прати съвсем кратко писмо — картичка, която разтревожи Стаматов. Той ми посочи тая карта с въздишка: — „Виж, Жорж, как се отплати прекрасната Мария!“

Попитах го какво е станало, какво тя му пише. Стаматов прочете: „Между нас всичко е свършено“. Тогава Стаматов съвсем се пропи.¹

„След пробива на военния фронт при Добро поле в 1918 г., разказва бившият адвокат Иван Момчилов, в Кюстендил дойдоха от Солунския фронт и Скопие съглашенски войски като окупатори. След примирието в града се установи една част от италиански войски, които заеха гимназията, хановите и стояха доста тук.

Жените проявиха голям интерес към италианските офицери, приемаха ги като гости, а някои се ожениха за тях и заминаха за Италия.

Стаматов кипеше от негодувание и гласно изразяваше възмущението си от това поведение на българките. Оттогава е разказът му „Малкият Содом“.²

— Преди да бе подписан договорът за мир (1919 г.), разказва Стоян Йовев, бивш адвокат, много се говореше, че сърбите ще искат Кюстендил и че границата между двете държави ще бъде по течението на река Струма. В разговор по тоя въпрос, Стаматов заяви: „Ако сърбите вземат Кюстендил, аз ще се обеса.“³

Всички съвременници, адвокати и съдии, твърдят, че съдийството е било за Стаматов свещенодействие. Един от тях, Георги Велинов, свидетелствува: „Като студент по право няколко пъти съм присъствувал при разглеждане на наказателни дела, председателствувани от Г. П. Стаматов. Сериозен, крайно възискателен за спазване на ред и тишина в заседателната зала, той ръководеше заседанията безупречно: проличаваше неговата опитност и вешина на добър процесуалист. Чувствувахе се една тържественост.

По-стари съдии и адвокати, които са стажували при Стаматов, разправя Г. Велинов, го представят като безкомпромисен служител и съдия. При изготвяне и написване на присъдите той бил много възискателен и проявявал строг контрол. По няколко пъти проверявал написаните от стажантите мотиви по издадените присъди. Обръщал внимание не само дали те са обхванали напълно и правилно фактическата и правната страна, но се спирал на стила и граматиката. Често пъти зачерквал лошо написаните мотиви и връщал да бъдат поправени и преписани отново.

Веднъж съдът, председателствуван от подпредседателя, отишел на оглед на самото място по горско дело в Осоговската планина. Пътували с файтони до река Бистрица при село Гърлено, до моста. Оттам с коне тръгнали по реката нагоре към спорното място. Като се завърнали до моста, подпредседателят на око приел, че били изминали разстояние около 15 километра. Стаматов замълчал, намръщил се и

¹ Записано на 23 май 1962 г.

² Записано на 17 април 1962 г.

³ Записано на 11 май 1962 г.

нищо не казал. Когато по-късно му поднесли ведомостта за командировката, той отказал да вземе командировъчните пари, понеже разстоянието, за което те са требвани, било преувеличено от подпредседателя.

Друг път се разглеждало фискално дело за пушене на контрабанден тютюн. Съдът се оттеглял на съвещание. Един от съдиите на състава, оригинален и духовит, извадил от джоба си тютюнева кесия с контрабанден тютюн и го поднесъл на Стаматов да си направи цигара. Последният нервно станал от стола, взел си шапката, бастуна и напуснал съвещателната стая. Пратили да го повикат, но той отказал да се върне.¹

Стаматов бил страстен пушач. През Европейската война цигарите и тютюнът били рядкост. Секретарят на военния съд в Прилеп съжалил Стаматова и му предложил запазена кутия със 100 цигари. Стаматов забелязал, че кутията е без бандерол и отказал да я вземе, въпреки че страдал от липсата на цигари.¹

„След Европейската война, разправя Стоян Йовев, имаше закон за контрабандата, който забраняваше да се употребяват запалки, а само кибрит, но последният недостигаше. Стаматов много пушеше цигари, ала никога не посягаше да запали от запалка. Един млад адвокат веднъж поднесе запалката си на Стаматов, но той отказа да я използва. Тогава адвокатът запали своята цигара и я поднесе Стаматову, но той пак отказа с думите: „Контрабанда по непряк начин.“

— Докато бе на служба в Кюстендил, разказва Иван Момчилов, Стаматов стоял все старши член-съдия и като такъв председателствувал някой състав. Всякога е отклонявал предложение за повишение. Като съдия той беше забележителен, особено когато съдеше контрабандисти.

Той рядко отиваше на оглед. Веднъж като председател на състав той отиде в село Жабляно. Делата се разглеждаха със съдебни заседатели. Стаматов нареди всеки да си носи храна, за да не се ползува от предлаганата храна на засегнатите страни.

Следният случай е особено характерен за Стаматовата независимост и неподкупност.

Министърът на народното просвещение при земеделското управление Стоян Омарчевски беше женен за осиновената дъщеря Катерина на майор Дренски, който имаше чифлик в село Връбница, Софийско. Една нощ Дренски и жена му били убити от неизвестни лица. Следователят намерил в стаята на убитите велурената шапка на Омарчевски. Кюстендилският адвокат и общественик Христо П. Славейков сметнал, че Омарчевски е убиецът и печата в тукашния вестник статия „В чифлика Плъхерия“, в която той обвини Омарчевски и жена му, че те са убийците, за да вземат наследството. Ст. Омарчевски и жена му упълномощиха адвоката Георги Ахтаров да заведе дело пред Кюстендилския окръжен съд против Славейков за обида и клевета чрез печата.

Съдиите се уплашиха и не смееха да вземат участие в това дело, заведено от министър на управляващата партия. Председател на съдебния състав стана Г. П. Стаматов и делото, в което и аз участвах като защитник на Славейков, се разглежда до два часа през нощта.

Съдът издаде оправдателна присъда за Хр. Славейков. Това бе голяма смелост на времето.

В село Долно село една попадия се влюбила в един съселянин и двамата убили попа. Стаматов гледа делото и осъди двамата. Той се обърна към попадията.

— Бабо попадийо, съдът ви наказва, защото любовта е създадена да твори, а не да погубва живот.“

¹ Съобщено от Владимир Григоров на 17 май 1962 г.

Стаматов беше винаги против смъртното наказание и той никога не е подписвал смъртна присъда. Разправял ни е, че през войната като председател на единия състав на военно-полевия съд в Скопие бил молен от засегнати той да разглежда делата им. „Какви не молби и унижения отправяха застрашени със смърт офицери и войници, за да им бѣда аз съдията, защото в другия състав, с председател Златарев, издаваха смъртни присъди“, разправяше ни той.

Разправи ни и друг случай. Главнокомандуващият през Световната война генералисимус Никола Жеков потвърдил една смъртна присъда. Стаматов му бил съвипускник във военното училище, затова, когато го срещнал, се осмелил да му каже: „Как можа тъй да направиш?“ Жеков отговорил: „Сега е война и дисциплината над всичко.“

Владимир Григоров предава спомен на своя вуйчо Йордан Василев, който по време на първата Световна война бил секретар на военния съд в Прилеп. Вуйчото твърдел, че Стаматов никога не е подписвал смъртна присъда. Но веднъж била издадена такава присъда за обвинен в шпионаж войник, който бил екзекутиран. Стаматов се възмутил, скарал се с прокурора, че поискал смърт, и прекъснал връзките си с него.

„За да му бѣде създадена възможност да пише, разказва Иван Момчилов, в края на службата му назначиха Стаматов за помощник-юрисконсулт в Министерството на финансите — София, гдето от него малко работи се искаха. Срещнах го в София и го запитах как е в столицата, а той ми отговори: — Че аз не живея в София. Обитавам една таванска стая и две-три кръчми“.

В това министерство го пенсионираха с пенсия 3.000 лева месечно и му дадоха 30.000 лева еднократно възнаграждение.

По тоя случай Александър Божинов направи карикатура, която изобразява Стаматов пред маса, на която стои шишенце с ракия. Срещу него е Пижо и го запитва: — Тия 3000 лева що ти дават разбирам, но онези 30,000 защо са — това не разбирам“ Стаматов му отговаря: — Е, Пижо, те се дават на мене аз да разбера, а не ти.“

Всички познати на Стаматов говорят за неговото пиене. Самият той го признава и се самобичува в изповедните си размишления в *L'Yvresse*: — Да... лошо е да се пие... Нима аз пия от удоволствие — от много пари? — Не!... „Събудиш се, чуеш — убили са го тогоз... вземеш вестници — бесят тогоз и оногоз?... В участъка пребили тогоз?... Живее ли се в такава среда?“... „Оставете ме да пия... да не гледам мръсотите... и да нямате от кого да се червите... От пияница не ви е срам... Той е загубен, пропаднал... животно...“... „Направете живота да не ходим по кръчми — приемайте у вас — заменете ракиите с умни разговори и нежно пиано“... „Аз пия, за да мога да живея с вас...“... „Пиянството е хлороформ — бавно самоубийство“...¹

Тия мисли са писани в Кюстендил между 1923 и 1927 г., когато в тоя град и в страната тогава са ставали убийства и изчезвания в политическите борби и в македонските среди.

През служебно време Стаматов не пиел, а се отдавал на порока през ваканциите. Председателят на окръжния съд Стефан Захариев го укорявал за пиенето, а Стаматов му отговорил: „Аз пия, но пиян не съдя, а вие уж не пиете, а пияни съдите.“ (Съобщено от Иван Момчилов).

Към 1925—26 г. окръжният управител Червенобрежки издал заповед до всички кръчмари в града да не му дават да пие под страх на строго наказание. Заслужилният артист Георги Попов пояснява: „По нареждане на тоя окръжен управител Стаматов

¹ Г. П. Стаматов. Съчинения. Том втори. . . с. 516—522.

бе задържан в болницата и там стоя месец-два затворен в една стая. Червенобрежки му купил топ хартия, занесъл я и му казал: „Стаматов, ето ти хартия, пиши!“

Същият бе внушил на управителя на болницата д-р Георги Ефремов да предупреди прислужниците в никакъв случай да не удовлетворяват Стаматовите молби и увещания да му купуват ракия, защото ще последва уволнението им. Но Стаматов успял да убеди един от прислужниците бай Иван по следния начин: — „Иване, знам заповедта на окръжния управител, но ти ще отидеш в кръчмата на Кордов и ще ми донесеш четвърт литър ракия. Ако донесеш, никой няма да разбере, че съм пил и нищо няма да кажа на управителя, но ако ми откажеш, ще кажа, че си ми донесъл ракия и той ще те уволни.“ Иван се съгласил и му занесъл исканата ракия. Стаматов пийвал по малко и пишел, пак сръбвал и така пишел, пишел с дни.

Знаем положително, че така затвореният Стаматов е написал в болницата разказа си „Паладини“.¹

Д-р Петър Нейков уточнява времето на това задържане: „Дойдох в Кюстендил като млад лекар в болницата. Пристигнах на 26 януари 1926 г. Заварих писателя Г. Стаматов в стая № 6 на болницата. Там той стоя през целия месец февруари. Тогава той пишеше някакъв разказ. Разпитвахме ме как е устроено гинекологическото отделение и гинекологическия стол. Макар да беше затворен, знаехме, че Стаматов е излизал нощем от болницата и се завръщаше с изкаляни ръкави.“²

От разпит на много лица, съвременници на Стаматов, установих, че писаното в неговите размишления „L'Ivress“: „Питаш ме защо пия? . . . Искаш да знаеш — защо се троя, губя таланта. . . човешки образ. . .“ се отнася към д-р Георги Ефремов, известен като въздържател и медицински книжовник, на когото писателят отговаря: „15 години заедно живеем в града — познаваме се отдавна — имаш нахалство опекун да ми ставаш — а никога не си ме поканил на гости.“³

За забележителния разказ „Паладини“ Иван Момчилов дава интересни сведения: „Много ни говореше за него. Когато го писа, живееше у Урумови. Веднъж, като бе пийнал повече, заведех го в квартирата му. Там той се развика: „Защо пиша глупости?“ и разкъса ръкописа на „Паладини“. Грабнах и прибрах парчетата хартия, после му ги дадох и той ги преписа на машина.“

„Стаматов беше голям любител на музиката, уверява Стоян Йовев. Преди войните и след тях Кюстендил не беше посещаван от външни музикални сили, както е сега, а само местните се проявяваха. Тогава, след Първата световна война, учителят по музика Иван Халачев образува в града малък оркестър — салонен състав: четири цигулки, флейта, кларинет, виолончел и пиано. Из участвах. Свирехме класическа и руска музика. На всичките ни репетиции Стаматов присъствуваше като единствен слушател: винаги дохождаше пръв, преди оркестрантите. Стоеше в един ъгъл до края на репетициите. Присъствуваше и на даваните концерти на тоя оркестър.“

Г. П. Стаматов е живял в много къщи в Кюстендил. Не се задържал много в една квартира, защото не можел да понася неудобствата им, а, от друга страна, хазияте не са го търпели и гледали на него с пренебрежение като към човек, който се е пропил. Предпоследната му квартира била у поп Анастасови, които му предложили да ги напусне. Преместил се в друга къща — в нейно поделение под сайвана. Тогава Яни Аристидов, първоначален учител, го съжалил и го поканил да живее у тях в надстроения втори етаж на къщата си, по улица „Станке Димитров, № 16.“⁴

¹ Записан разговор на 21 май 1962 г. Тоя разказ е публикуван в 1920 г., а е издаден в отделна книга през 1924 г., затова не е писан в болницата. Там Стаматов навярно е писал втората му част, която е останала недовършена. Виж Г. П. Стаматов. Съчинения. Том VI. . . с. 535.

² Записано на 17 май 1962 г.

³ Г. П. Стаматов. Съчинения. Том втори. . . с. 518—519.

⁴ На тая къща е поставена възпоменателна плоча за пребиваването му там.

Стаматов се трогнал и благодарил на новите си хазяи: „Никой досега не ми е оказвал такова внимание“, а към съпругата на Я. Аристидов — Цвята — бивша учителка, казал: — „Госпожо, давам ви моята честна руска, дворянска, военна и съдийска дума, че във вашия дом няма да пия.“ И той удържал донякъде обещанието си, ала през тия години — 1926 и 1927 — политическите убийства, изчезвания и афери зачестили и Стаматов не спазвал обещаното.

„— Мога ли да живея с такива червеи? — Напълни се светът с убийци, разбойници и фалшификатори!“ — негодувал той.

„— Не мога да взема пистолет, затова посягам на ракията“ — се оправдавал пред хазяите си.

Той си избрал североизточна стая към двора, за да живее на тишина и да пише спокойно. Стаматов поддържал образцов ред в стаята си и изключителна чистота. Писалището му бивало винаги подредено: хартията, моливите и книгите. Там стоял портретът на дъщеря му Доротея, която през 1924 г. се обесила.

Един молив да бъдел бутнат, той познавал и настръхвал. Само момченцето на хазина можело да разбутва вещите, без той да се разсърдва. Изобщо, Стаматов обичал да се шегува и забавлява с това дете.

Той умеед да си готви сам: приготвял борш, руски гозби, които му били любими. От тях поднасял на хазяите си, а пък те му давали от своите ястия.

„Това са кухненски любезности, госпожо“, казвал той на Цвета Аристидова, когато ѝ поднасял нещо от него сготвено.

През 1927 г. Московският художествен театър посетил София и дошел в Кюстендил. Стаматов посрещнал на гарата артистите, някои от които наскачали, прегръщали и целували Стаматова: „— Жорж Порфириевич, Жорж Порфириевич“. . . не стихвали възклицанията им.

Яни Аристидов го запитал отгде ги познава, а той му обяснил: „Ние се познаваме от Женева. Аз съм откривал събрания на емигрантите в Женева. Тия артисти бяха там като студенти или артисти“.

Бащата на писателя Порфирий Стаматов живеел в съседна къща. На 84-годишна възраст той учел английски език.

Стаматов бил язвителен към околните и не им прощавал.

По време на Междусъюзническата война бил мобилизиран и веднъж минавал край бирарията на площада. Генерал Михаил Савов, главнокомандуващ на армия, седял до една маса в бирарията и извикал силно: „Стаматов, Стаматов!“

Последният си продължил пътя, без да се обърне. Генералът пратил един войник да повика Стаматов при него.

— Че защо не се обаждаш бе, Стаматов? — го запитал генералът.

— Имате грешка, господин генерал. Сега не съм Стаматов, а капитан Стаматов. Генералът трябвало да се съгласи с неговия довод.

Един път Стаматов и Я. Аристидов били заедно в София и Стаматов му казал: — „Яни, да отидем на гости у моята бивша съпруга“.

Аристидов се смутил, защото знаел, че тая съпруга отдавна го била напуснала и че живее с Янко Сакъзов.

Стигнали пред неговия дом и видели, че Сакъзов кове жици на телефона си. Като ги забелязал, Сакъзов бързо слязъл и се хвърлил в обятията на Стаматов, като двамата се разцелували. Влезли в стаята, гдето била Сакъзовата съпруга. Там пък Стаматов и тя се прегръщали, целували и шепнели: „Жорж“. . . „Верочка“. . .

Я. Аристидов се слисал и ги гледал изумен, понеже не можел да си обясни тая нежност между отдавна разделени съпрузи.

Стаматов му обяснил: „Ние се разделихме по доброволно съгласие. Тя ме напусна, защото аз бях виновен. Аз съм своеобразен човек с много дефекти, а тя е много добра. Аз се радвам, че тя е сега добре у Сакъзов, защото Янко е добър, прекрасен човек без дефекти.“

В добро настроение Стаматов разказвал на Я. Аристидов случки из живота си. Една от тях е за Ана Карима, първата съпруга на Я. Сакъзов, и известна писателка. Стаматов я срещнал в София и ѝ казал: „Да беше мари, Ано, малко хо-хубава, поженствена, че аз пък да те взема за съпруга!“

— Стаматов никога не лъжеше, твърди Я. Аристидов. — Когато кажеше нещо, не се коригираше — намираше моментално точната дума и срязваше събеседника си.¹

Старият учител Владимир Хисаров си спомня за него: „Когато станах учител в София, сътрудничих на списание „Листопад“, издавано от Димитър Бабев. На два пъти носих в Кюстендил хонорар на Стаматов за печатани в списанието Стаматови разкази. За един разказ Стаматов получи 500 лева, а за други два — наведнъж 1000 лева.

Когато му предадох парите, той ми каза: „Нима не си ги изпил?“

Познавах се с издателя д-р Жеко Маринов, на когото един път казах: — Вие издавате книги на млади писатели — Владимир Русалиев, Панчо Михайлов и други, а защо не издадете разказите на по-стария и утвърден писател Георги Стаматов?

Д-р Ж. Маринов се съгласи и издаде два тома разкази на Г. П. Стаматов през 1929 и 1930 г.

Когато писателят получи хонорар за тях, заведе ме в ресторант „Славянска беседа“ и с щедра ръка ме гощава и черпи.

При една среща в София, в квартирата на сестра му, той ми прочете един голям свой разказ от 50 страници, но ми показва същият преработен и съкратен на пет страници. Разказваше се за един руски емигрант — белогвардеец, който у нас, под влияние на средата, се преобразил от контрареволуционер на левичар.²

Заслужилният артист Георги Попов продължава спомените си за Стаматов „Той не говореше за себе си и за своята литературна работа. Когато някой го запитваше какво пише и как работи, той отбиваше разговора в друга насока.

Много дружеше с покойния артист Богомил Андреев, който преди това е бил офицер и напуснал военната служба. Стаматов казваше, че цени Б. Андреев тъкмо защото като него бил най-напред офицер, доброволно напуснал тая професия и станал артист.

Стаматов често смущаваше репетициите ни в театъра. Влезеше на сцената, разположеше се и почнеше да се задява с актьорите и да им отправя стрелите си. Но неговите захапвания и обиди вместо да ни разсърдят, ни стресваха и подтикваха повече да четем, за да подобрим изкуството си. Давали сме му гратисни билети, за да види и чуе нашите представления, но той само благодареше и отклоняваше: — „Ако намеря свободно време, ще дойда“.

Той никога не намери време да ни посети, защото знаеше, че нашето изкуство няма да го задоволи и затуй предпочиташе да отиде в кръчмата. Нито веднъж не е видял наша пиеса на сцената в Кюстендил.

По-късно го срещам в София в Дома на изкуствата и печата. Стоеше сам. Никой не смееше да се приближи до него. Беше станал язвителен и затова го отбягваха.

Суфльорката на Народния театър Фроса Николова бе му дала стая под наем. Тя ни разправяше, че Стаматов нощем не спял и си говорел сам. С долепено ухо

¹ Записани разговори на 21 ноември и 3 декември 1961 г.

² Касае се за неиздадената повест „Между Сцила и Харидба“. Виж Г. П. Стаматов Съчинения. Том първи. . . стр. 523.

Разговорът е записан на 4 май 1962 г.

до ключалката Фр. Николова чувала Стаматов да произнася имената на Кант и Шпенглер: — „Ти, мой Шпенглер, не можа да ме убедиш“ и пр.

Брат ми Кирил Попов, актьор, често дружеше с него. Дватама пиеха заедно. Някой път Стаматов го молил да остане да спи при него, защото изпитвал страх от самостата.

Диана Райнова, съпруга на писателя Николай Райнов, актриса в Пловдивския театър, познаваше Стаматов и го уважаваше. Тя прекара една лятна ваканция в Кюстендил и тогава в нашето читалище представиха Стаматовата пиеса „Кръв и вода“, в която участвуваше тя и брат ми Кирил Попов.“

Кюстендилци два пъти чествували своя бележит съгражданин.

„През 1923 г., свидетелствува Иван Момчилов, бях председател на читалището и тогава направихме юбилейно тържество за Стаматов, като го поканихме да дойде от София, но той не се отзова на настояванията ни. На това тържество бяха прочетени неговите разкази и бе представена сцена от негово произведение. Тържеството донесе приход.

Наскоро Стаматов дойде в Кюстендил. Срещнах го на гарата като пристигна. — Е, как излезе моята панахида? — ме запита.

Обясних му, че тържеството бе добре изнесено, че и пари събрахме, но няма да му ги дадем, понеже не дойде.

— Аз не съм дошел за пари! Аз дойдох само да прекъсна давността“ — ми отговори.

През 1942 г. бил организиран юбилеен комитет, който да чествува 50-годишната писателска дейност на Г. П. Стаматов. Участникът в тоя комитет Стоян Йовев разказва: „За творчеството му говори литературният критик Георги Константинов, а на мене възложиха да говоря за Стаматов като юрист и съдия.

На тържественото събрание бяха прочетени неговите разкази от учители и от артистката Петя Герганова, съпруга на Стаматовия братовчед — народният артист Георги А. Стаматов. Последната ми разправи, че имала единствен разговор с Г. П. Стаматов, който ѝ казал: — „Аз, знай, че Вие ме смятате за голям писател, както и аз Ви смятам за голяма актриса, но то е, защото Вие нищо не сте чела от мене, а аз не съм Ви виждал на сцената“.

Читалищният салон беше препълнен. Личността и творчеството на писателя бяха добре обрисувани и публиката остана доволна.

По тоя случай получих следното кратко писмо от Стаматов:

„Драги Йовев! Благодаря за любезно внимание и за хубави думи, казани за мен на тържеството. Сърдечно Ви стискам раката. Ваш Г. П. Стаматов.“

Пощенският печат на плика е от София, 7 май 1942 г. Писмото е писано с чер молив.